

YOLG'ON PSIXOLOGIYASI VA YOLG'ON HAQIDAGI ASOSIY TUSHUNCHALAR

Butayev Baxromjon Sharofitdinovich

Psixolog (Msc), Profayler

Salmonova Nozima Husanovna

ITMA Chust ixtisoslashtirilgan maktab psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy dunyoda yolg'on, yolg'onchilik muammosi, aldash, soxta, noto'g'ri xabar, haqiqiy va uydirma hikoya, yolg'on gapirish va aldashning gender farqlari haqida fikrlar yoritilgan*

Kalit so'zlar: *yolg'on, yolg'onchilik muammosi, yolg'on psixologiyasi, dezinformatsiya, aldash, dushmanlik munosabati, soxta, noto'g'ri xabar, maxfiylik, aldanishni istamaslik.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются вопросы лжи, проблемы лжи, обмана, подделки, дезинформации, реальной и вымышленной истории, гендерных различий лжи и обмана в современном мире*

Ключевые слова: *ложь, проблема лжи, психология лжи, дезинформация, обман, враждебное отношение, ложь, ложное сообщение, конфиденциальность, нежелание быть обманутым.*

Abstract: *This article discusses lying in the modern world, the problem of lying, cheating, fake news, fake news, true and fictional stories, gender differences in lying and cheating.*

Key words: *lie, problem of lying, psychology of lying, disinformation, deception, hostile attitude, fake, misinformation, secrecy, reluctance to be deceived.*

Zamonaviy dunyoda yolg'on shunchalik tabiiylikka aylandiki, u uzoq vaqtdan mobaynida inson faoliyatining barcha sohalariga chuqur kirib bordi.

Yolg'onchilik muammosi eng qadimgi kishilik jamiyatidan to hozirgi kungachgacha ham dolzarbligicha qolmoqda. Zero, jamiyat yolg'onsoz yashay olmaydi. Atrofimizdagi dunyo qanchalik o'zgarmasin, yolg'on o'tmishda bo'lgan va bugungi kunda ham gullab-yashnamoqda. Asosiy va hal etilmagan muammolardan biri shundaki, har qanday yolg'onni ham fosh qilib bo'lmaydi va har qanday yolg'on to'liq fosh bo'lmaydi. Garchi odamlar bu muammoga turli yo'llar bilan yondashsalar: kimdir yolg'onni qanday aniqlashga qiziqsa, boshqalari ko'proq mohirona yolg'on gapirishni o'rganishga qiziqadi, yolg'on va haqiqat masalasi insoniyat uchun abadiy ahamiyatga ega. Ushbu muammoga qiziqish va turli mualliflarning ko'plab tadqiqotlariga qaramay, yolg'onni yoki ideal aldash qonunini tan olishning aniq formulasi yo'q.

Chet el psixologiyasida Pol Ekmaning tadqiqotlari mashhur bo'lib, ular yolg'onning barcha nozik tomonlarini batafsil tasvirlab beradi. Pol Ekman o'zining

“Yolg‘on psixologiyasi” kitobida yolg‘onni bir kishining boshqasini yo‘ldan ozdirishi, ataylab, o‘z maqsadlari haqida oldindan xabar bermasdan va jabrlanuvchining haqiqatni oshkor qilmaslikni talab qilmasdan amalga oshirishi deb ta’riflaydi [7].

Izohli lug‘atda V.I.Dalya quyidagi ta’rifni beradi: “Yolg‘on - bu, haqiqatga zid bo‘lgan so‘zlar, nutqlardan iboratdir. Yolg‘on - yolg‘on gapirish yoki yozish, aldash, haqiqatga zid” [2, 241].

Umuman olganda, yolg‘on - bu ma’lum bir mavzu haqida yetkazilgan yolg‘on xabar. Subyekt haqiqat bo‘lmagan narsani haqiqiy, to‘g‘ri, adolatli, chiroyli (va aksincha) deb qabul qiladi. Aldash tushunchasi mantiqan haqiqat tushunchasiga qarama-qarshidir. Yolg‘on - bu qasddan qilingan aldov, lekin shu bilan birga, u beixtiyor aldanish, ayyorlik bilan soxtalashtirish va murakkab ikkiyuzlamachilik, ko‘chadagi madaniyatli odamning ikkiyuzlamachiligi va oldingi tarixiy bosqichning “haqiqati” bo‘lishi mumkin [3].

Pol Ekman o‘zining ilmiy ishida qo‘llanilgan tushunchalarni belgilashdan boshlaydi, aldash har doim qasddan qilingan harakatdir, agar odam beixtiyor yolg‘on gapirayotgan bo‘lsa-da, uni yolg‘onchi deb atash mumkin emasligini ta’kidlaydi. “Yolg‘on” tushunchasi nafaqat haqiqatni buzib ko‘rsatishni (yolg‘on ma’lumotni yetkazish), balki ma’lum bir vaziyatda muhim narsa haqida sukut saqlashni (haqiqatni yashirishni) o‘z ichiga oladi [7, 4].

Aldash, qasddan qilingan harakat sifatida, ko‘pincha xudbin yakkalanishni, ajralishni, jamiyatning buzilishini, ishonchsizlikni, boshqalarga nisbatan dushmanlik munosabatini yoki pragmatik maqsadlar hukmronlik qiladigan haqiqiy bo‘lmagan aloqani ifodalaydi. Yolg‘on har qanday insonga halokatli ta’sir ko‘rsatadigan illatdir [3, 7].

Aldash - o‘z manfaatlarini himoya qilishning axloqiy va boshqa ijtimoiy normalarga rioya qilish ko‘rinishini yaratadigan axloqsiz shaklidir [6, 96].

Yolg‘on - bu soxta, noto‘g‘ri xabar bo‘lib, u murojaat qilingan odamni chalg‘itishi mumkin. Shu bilan birga, aldash, subyektning muayyan manfaatlarini ko‘zlagan harakati sifatida va aldash, natijada, ya’ni. maqsadiga erishgan harakat sifatida, chunki ko‘pincha bu harakat samarasiz bo‘lib chiqadi: aldash tan olinadi va fosh qilinadi [3, 11].

Gothenburg universiteti (Shvetsiya) psixologlari 11-13 yoshli o‘smirlardan ikkita haqiqiy va uydirma hikoyani aytib berishni so‘rashdi, masalan: “It meni qanday tishladi?”. Faqat 51,5 holatda kattalar yolg‘onni fosh eta olishdi: o‘smirlar tafsilotlarni tasvirlashda xotirjam va ishonchli harakat qilishdi. Bolalar tezda aldash san’atini o‘zlashtiradilar [4].

Kattalar aldashiga kelsak, statistik ma’lumotlar yanada aniqroq. Bella de Pauloning tadqiqot ishlari quyidagi ma’lumotlarni ko‘rsatdi. Tajriba ishtirokchilari (Amerika kolleji talabalari) o‘zlarining barcha ijtimoiy o‘zaro ta’sirlari va bu o‘zaro aloqalar davomida bildirgan barcha yolg‘onlarini yozib olgan kundalikni yuritdilar.

Ishtirokchilar o'rtacha hisobda kuniga ikki marta, ya'ni boshqa odamlar bilan har to'rtinchi muloqotda yolg'on gapirishadi va ularning yolg'onlarini faqat 18% hollarda boshqalar tomonidan aniqlagan [5].

Bundan quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin: yolg'on gapirish oddiy kundalik hodisa bo'lib, u har bir odamni ta'qib qiladi.

Har qanday baxtsizlikdan qochish yolg'on bilan qochish uning oqibatlarini bartaraf etishdan ko'ra osonroq ekanligi uzoq vaqtdan beri ma'lum. Bu inson hayotining barcha jabhalariga tegishli, shuningdek, aldashga ham tegishli.

Y.Shcherbatix o'z kitobida ispan yozuvchisi Baltasar Grasianning so'zlaridan iqtibos keltiradi, u yolg'onning oldini oluvchi uchta asosiy shaxsiy sifatni belgilaydi. Birinchisi, bu insonning aql-idroki va zakovati, bu unga xatti-harakatlarning chuqur, asl sabablarini ko'rishga imkon beradi.

Baltasar Grasianning so'zlariga ko'ra, hayotimizda zarur bo'lgan ikkinchi sifat - bu maxfiylik. Busiz odam himoyasiz bo'lib qoladi, chunki ochko'z va insofsiz odamlar doimo ochiq odamdan foyda olishlari mumkin.

Uchinchi sifat - odamlarni tushunish qobiliyati, bu yarim san'at va yarim ilmdir. Agar siz aldanishni istamasangiz, uni butun umringiz davomida o'zlashtirishingiz kerak [6].

Yolg'on haqida asosiy tushunchalar haqida gap borganida, yolg'on uslubi bilan bog'liq bo'lgan gender farqlarini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi.

Masalan, ayollar ularga haqiqat aytilganda noverbal ishoralarni tushunishda erkaklardan ustunroqdirlar. Lekin ular noverbal xabarlardagi yolg'onni aniqlashdagi ko'rsatkichlari erkaklarga qaraganda ancha yomonroqdir. Robert Rosenthal va Bella de Paulo ayollar noto'g'ri ma'lumotni ko'proq qabul qilishlarini, erkaklar esa noverbal ishoralarni tahlil qilib, ularga aytilgan narsa haqiqat emas degan to'g'ri xulosaga kelishlarini aniqladilar. Va ular ayollar noverbal ishoralarni tushunishda o'z ustunliklarini yo'qotayotganini taxmin qilishdi. Chunki ular erkaklarga nisbatan ko'ra muloyimroqdirlar. Ayollar yolg'onning noverbal belgilarini dekodlay olishlariga qaramasdan, ular sherigiga xushmuomalalik ko'rsatish uchun aldovga duch kelganlarida bu qobiliyatni o'chirib qo'yadilar [1].

Shunday qilib, psixologlar yolg'on, aldov va noto'g'ri ma'lumot tushunchalarini turli funksiyalarga ega bo'lgan alohida toifalar sifatida ajratadilar, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ammo umuman olganda, tushunchalarning xilma-xilligiga qaramay, bitta asosiy xususiyatni aniqlash mumkin, bu shaxsiy manfaatlar uchun haqiqatni buzishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. “Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме”. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. — 560 с. (Проект “Психологическая энциклопедия”)
2. Даль В.И. “Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х тт (мал.)”. — М.: АСТ, 1955. — Т. 2.
3. Дубровский Д.И. “Обман. Философско-психологический анализ” / Дополненное издание/ Д.И. Дубровский. — М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2010 — 336 с.
4. Соустина С. “Ты можешь сказать мне всю правду” // Психология (Psychologies) — 2007-09 № 19, с 36
5. Фрай, О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / Оддерт Фрай. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 284, [4] с. — (Научный бестселлер).
6. Щербатых Ю. “Искусство обмана. Популярная энциклопедия”. — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 720 с.: илл. (Серия “Психология общения”).
7. Экман. П “Психология лжи. Обмани меня, если сможешь”. — СПб.: Питер, 2010. — 159 с.: илл.
8. Бутаев, Бахромжон Шарофитдинович; “Замонавий адабиётларда ёлгон, унинг табиати, келиб чиқиши ва моҳияти“, O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali,1,8,127-131,2022,
9. Бутаев, Бахромжон Шарофитдинович; Ражабов, Муродил Жумабоевич; Адресатга таъсир жараёнида манипуляторларнинг қўллайдиган усуллар, O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali,2,14,480-484,2022,